
Úvodná esej: Špitzer ponúka dialóg aj dnes

Samuel Abrahám

Profil Juraja Špitzyera sme v K&K uverejnili už v roku 1999, prečo teda toto číslo? Špitzer by sa 14. augusta 2009 dožil deväťdesiat rokov a 11. októbra 2010 uplynie pätnásť rokov od jeho smrti. Už samotné tieto dva dátumy by boli dostačujúce, aby sme sa k nemu v Kritike opäť vrátili.

Dôvod tohto vydania má aj osobný charakter. Mnohým z nás, ktorí sme ho osobne poznali, chýba. Jeho dar reči, humor a esprit ostali v Bratislave bez nástupcu. Chýba aj ako priateľ, vážený a láskavý známy a samozrejme aj ako intelektuál či debatér. Jeho chápanie „skepsa a nádeje“ dnes dostáva ostrejšie kontúry, keď po skúsenosti s komunizmom a aj postkomunizmom sme konfrontovaní s ležérnou ignoranciou mladej generácie alebo falošným puritánskym moralizátorstvom tých, ktorí pred rokom 1989 kolaborovali alebo mlčali, ale nabrali odvahu, keďže odvaha zlacnela.

Ako teda vnímané Špitzyera dnes, dvadsať rokov po páde komunistického režimu? Ako je zrejmé z reakcií v tomto čísle, jeho osud sa nestráca v hmle dejín a času. A ako jedna z mála osobností, Špitzer zostal, spolu s Dominikom Tatarkom, rešpektovaný v oboch táboroch stále rozdelenej slovenskej elity. Ako mnohí v ich generácii, aj oni dvaja vrúcne prijali komunistický režim v roku 1948 a prehliadli „škrvny na slnku“, ako im to vyčítajú kritici. Tatarka sa sklamal ideovo, Špitzer aj ako *homo politicus*. Snahy nepriamo dehonosťovať Špitzyera Milošom Žiakom v knihe *Jewropean* a, z druhého tábora, občasnú ataku Pavla Janíka v *LT*, sa míliajú svojim cieľom.

Pri príležitosti nedožítých deväťdesiatín Ďuro Špitzyera som oslovil niekoľkých intelektuálov a spisovateľov. Požiadal som ich, aby príspevky neboli sentimentálne, aby boli osobnou či neosobnou reflexiou. Nie všetci odpovedali, mnohých, ktorí by možno aj odpovedali, som neoslovil. Výsledkom je dvanásť úvah v tom duchu, ako som dúfal. Nemáme záujem o hagiografiu (Špitzyerovi by sa to bridilo), ale ani o rutinnú polemiku. Totiž, niežeby sa o Špitzyerovi nedalo polemizovať, no tí, čo ho atakujú, sú nezaujímaví a predvídateľní v akejkolvek polemike.

Vidiecky lekár

Napokon najlepšiu výpoveď o Ď.Š. poskytuje práve Ďuro Špitzer. Po prvé, uvedomoval si, že čokoľvek napíše, vykoná a vysvetlí, nič nezmení pravdivosť Plutarchovho

výroku, ktorý cituje v liste Jánovi Čarnogurskému uverejnenom v tomto čísle: „ako ťažko sa vysvetľuje život v inej dobe, ak sa prežil v inej“ (str.105). Po druhé, vydáva o sebe výnimočne svedectvo svojím utrpením, vzdorom a hrdinstvom počas vojny a Povstania, ako aj sebareflexiou svojho zlyhania po vojne vo svojich esejach, poézii a vo filozofických reflexiách doby, ktoré písal až do svojej smrti. Po tretie, ako Žid, ktorý sa „nechcel...stať Židom“, by bez gardistov a antisemitov bol asi vidieckym lekárom a svoje židovské korene by vnímal rovnako prirodzene ako svoju slovenskú identitu. Prečo sa tak nestalo, prečo bol donútený žiť iný život, ako by si ako chlapec možno prial, je aj svedectvom o našej spoločnosti. Paradoxne, jeho skutočný osud poskytuje výpoveď omnoho významnejšiu ako keby si vidiecky lekár Ďuro Špitzer každú nedelňu poobede zahral preferans s velebným pánom farárom a urodzeným pánom advokátom niekde v rodnej Krupine.

Ďalším z dôvodov, prečo sa k Špitzerovi vraciame, je nahrávka debaty z roku 1996, ktorú som asi pred rokom objavil medzi svojimi páskami a jej prepis uverejňujeme – spolu s perokresbami Fera Guldana. V rozhlase *Ragtime*, ktoré dnes už, žiaľ, neexistuje, sme presne rok po Špitzerovej smrti 11.októbra 1996 sedeli siedmi stiesnení v štúdiu a debatovali sme o tom, čo pre nás znamenal, o jeho rozhovoroch s Alexandrom Machom, ale aj o jeho vzťahu k ženám. Ďurova dcéra, Zuzana Szatmáry, nazvala toto naše stretnutie obdobou *šive*, teda židovského zvyku zotrvať a spomínať na zosnulého sedem dní po smrti.

Špitzer zanechal okrem vydaných kníh obrovské množstvo rukopisov, štúdií, reflexií, filozofických úvah, básnických zbierok. Väčšina jeho tvorby – stále nepublikovaná! – pochádza z obdobia normalizácie (1969-1989), keď nemohol publikovať a bol vyhodený zo Slovenskej akadémie vied. Veľká časť rukopisov aj publikovaných prác pochádza z obdobia po roku 1989. Prekvapilo ma aj niekoľko stoviek koláží, ktoré skladal a vytváral ako iný spôsob vlastnej poézie. Tieto často skvostné spojenia myšlienky, farby, tvarov, vtipu, dôvtipu a smútku nerobil pre iných, ale pre seba. Na rozdiel od svojich textov a básní, svoje koláže ukazoval a rozdával len zriedka. Niekoľko z nich, bohužiaľ, len v čierno-bielej verzii, ponúkame aj v tomto čísle.

Tesne pred smrťou Špitzer nahral zopár cenných rozhovorov so Stanislavou Chrobákovou-Repár a Pavlom Lukáčom. Poslednú časť z týchto „navrávačiek“ uverejňujeme. Obaja, ktorí Špitzera milovali – každý svojím spôsobom – a on im ich city opätovoľ, plánovali rozsiahlu knihu, stihli, žiaľ, len zopár stretnutí.

Niekoľko zistení

Pri výbere zo Špitzerových textov ma zarazili niektoré zistenia. Špitzer má veľkú škálu filozofických, historických, politických a literárnych tém, ktoré sa priamo či nepriamo dotýkajú jeho vlastného prežitia holokaustu, antisemitizmu či existencie dobra a zla v človeku. Leitmotívom v jeho diele bola otázka, akú úlohu zohráva náboženstvo a umenie v našom živote. Špitzer bol literát, kritik a básnik, nie systematický filozof, a preto množstvo literárnych a filozofických zdrojov, spojené so skvelou pamäťou, ponúka vý-

nimočný syntetický pohľad, ktorý však nemusí byť vždy súvislý a ucelený. Jeho dielo je súčasťou vlastnej sebareflexie, teda vlastného prežitia, respektíve neprežitia svojich blízkych, ktorí väčšinou zahynuli v koncentračných táboroch. Špitzerove básne sú často najpriamejšie a najbolestivejšie. Báseň o jeho matke končí slovami: „Matka a ja chceme byť sami“. A keďže s mamou a s takmer celou rodinou sa ako dvadsaťročný musel rozlúčiť v roku 1939, zostal sám. V *Gerulátských elegiách* najskôr oslavuje samotu:

*Samota je lúčavka kráľovská
Rozpustí lacné kovy
Iba ušľachtilý sa v nej zaligotá*

No na inom mieste sa prejavuje Špitzerova vitalita, túžba po živote a láske v rôznych formách:

*V samote nie sme sami
Bytosti milované ostávajú s nami
V podobe nezmenenej do chvíle poslednej*

Ostal sám, no nie osamotený a tobôž nie samotár. Vyhľadával spoločnosť, vedel vášnivo debatovať s intelektuálmi, ale aj s obyčajnými ľuďmi v kaviarňach, na prechádzkach starým mestom či v lodenici na Dunaji. A samozrejme, dokázal očariť nežné pohľavia. Špitzerova skúsenosť a vitalita, jeho znalosti maďarčiny, nemčiny, histórie regiónu a jeho umenia predstavovali kvintesenciu stredoeurópanstva, ktorá v dôsledku fašizmu a komunizmu už vymizla. Aj preto mal množstvo obdivovateľov a priateľov vo všetkých generáciách, aj preto jeho zdieľaná skúsenosť bola a je taká vzácna.

V *Elégiách* je aj oslava života a zdroj šťastia v nešťastí:

*Nešťastím nie je smrť – pre smrť sme splodení,
Pre smrť sme splodili synov a dcéry,
Nešťastím môže byť život,
Kým ho môžeme zveriť slobodným rukám,
Dožičme milosť v poslednom objatí
milovanej žene, milovaným deťom
a sebe napokon !*

Trauma

Som presvedčený, že tak ako hrozivá skúsenosť počas vojny ovplyvnilo Špitzera jeho angažovanie v politike po Druhej svetovej vojne. V jeho prácach to presiakne len občas, nepriamo, cez iných autorov (píše, že keby pozornejšie čítal Freuda, „Mohol som sa vyhnúť všeličomu“, str.75). Špitzerove konanie nie je ťažké vysvetliť, no nie je to možné vygumovať. Vedel, že „Špitzer komunista a *homo politicus*“ nemusí a nebude posudzovaný spolu so „Špitzerom väzňom a partizánom“. Po jeho smrti zaznela na jeho adresu aj ostrá kritika, ktorú Špitzer anticipoval a bol si vedomý, že sa jej nevyhne. Vedel, že

si svoju traumu zoberie do hrobu. Čo nám však zanechal, je reflexia tejto traumy a sebareflexia človeka, ktorý má povinnosť pomenovať svoje zlyhanie či odsúdiť dôsledok svojich činov. V roku 1990 píše:

„Čosi nás s pánom Pavlom Čarnogurským predsa len spája. Obdobná povinnosť: Vy-sloviť sa s odvahou k pravde (aj voči sebe) o totalitách, ktoré sme obidvaja odmietli (je-den skôr, iný neskoršie), na etablovaní ktorých sme mali podiel bez ohľadu na poctivosť zámerov.“

Tak ako „Nechcel“ byť židom, ale ním bol; ako *nemusel* byť partizánom, ale sa ním stal. Tak ako *nevedel*, že to, čo pomáhal „etablovať“ po vojne (komunizmus), neodstráni po-tenciu recidívy zla (fašizmu) – hoci spočiatku v to naivne a dešperátne dúfal. Následne sa však *dokázal* pozrieť pravde do očí, aj za cenu, že občas musel vyvstať pohľad do zr-kadla. Hrdinstvo? Určite nie. „Obyčajná“ ľudská potreba úprimne sa vyrovnáť so svojimi omylmi. Zriedkavé? Určite áno. Bohužiaľ.

Z tohto pohľadu sa mi vysvetľuje aj moje posledné „zarazenie“, a to, že doteraz som sa nestretol v jeho rukopisoch s kritikou Husákovho normalizačného režimu. V tomto období plnom beznádeje nemohol publikovať, cestovať a pracovať vo svojom fachu rov-nako ako mnohí iní. Avšak zdá sa, že pri Husákom režime už nemal pocit, že sa ho týka, keďže sa oň bezprostredne nepričinil. Husákov režim bola len menej škodná, no stále obludná metamorfóza toho, pri vzniku čoho morálne a sčasti aj aktívne stál. Korene znormalizovaného Československa sa nedali odstrániť kritikou samotného režimu, tak ako to odvážne robili českí disidenti alebo napr. Miro Kusý, Milan Šimečka a Ivan Kadle-čík na Slovensku. Ich aktivity nezrútili režim, ale oslobodili ich samotných. Pre Špitzeru príčinou a garantom Husákovho režimu bol stalinizmus a brežnevovci, a preto nielen „chlad“, ale aj pád komunistického systému mohol prísť len z Moskvy. A v ten – tak ako drvivá väčšina z nás – Špitzer neveril.

Kritizovať ambiciózneho a na Hradčanoch uzamknutého a kórnatujúceho Gusta Hu-sáka – ktorého ako šéfredaktor *Kultúrneho života* Špitzer osobne poznal vo viacerých podobách – by bolo zbytočné. Kritika Husáka, ktorý bol ochotný urobiť čokoľvek, aby sa dostal k moci a zotrval pri nej, by bola kritikou dôsledkov, a nie príčin stavu skutočnosti. A to napriek tomu, že mnohých jednotlivcov Husákov režim dôsledne gniavil.

Zbaviť sa nacizmu a stalinizmu bol pre Špitzeru súboj so všeobecným zlom prítom-ným v celých dejinách, prejavom ľudskej malosti aj dnes, zápas s podobami zla, ktoré čakajú ľudstvo aj v budúcnosti. A tá budúcnosť je už tu – pätnásť rokov po Ďurovej smrti to už vnímame ostrejšie, ako by sme si to predstavovali po novembri 1989. To je, myslím si, podstata jeho „skepsy“. Jeho „nádej“ je, že to nesmieme brať fatálne a poddať sa zlu bez snahy čeliť mu.

Ďuro a Dalma

Špitzerova pracovníčka zostala nedotknutá, oznámila mi na moje prekvapenie jeho dcéra Zuzana. Knižnica, nábytok, obrazy, písací stôl a stroj sú na svojom mieste ako voľakedy. Ďurova manželka Dalma ma srdečne privítala, nechala ma s fotoaparátom v pracovni,

potom sme sedeli nad Špitzerovými kolážami a po štyridsiatich rokoch som jej opäť začal tykať (pripomenula mi, že ako malý chlapec som jej nevykal).

Dalma mala počas vojny rovnaký osud ako Ďuro. Niekoľko rokov unikala gardistom, skrývala sa v horách nad Ružomberkom a napokon so svojimi setrami utiekla do Budapešti. Chytili ich a ju deportovali na Slovensko (sestry do Osvienčimu...), kde skončila v tábore v Novákoch. Tam sa stretla s Ďurom. Jej prežitie by malo predstavovať traumu človeka, ktorý prežil holokaust. Dalma sa rozhodla konfrontovať tento údel opačne ako Ďuro a mnohí, čo prežili. Možno aj pod ťarchou reflexie svojho manžela sa Dalma navonok odblokovala od svojho osudu počas vojny. Celý život je plná optimizmu a dodnes je vďaka svojej hereckej škole v kontakte s mladými ľuďmi. Prirodzený reflex a snaha o zachovanie pokoja v duši má rôzne podoby. Dalma a Ďuro a ich skúsenosť sú prirodzená, smutná, ale aj optimistická reakcia na kruté veľké dejiny 20. storočia.

Na záver, verím, že aj tí, ktorí Špitzera osobne nepoznali, si po prečítaní jeho textov a básní a príspevkov o ňom uvedomia, ako našej spoločnosti chýba osobnosť jeho formátu. Ďuro Špitzer je otvorený – cez množstvo publikovaných a ešte nepublikovaných rukopisov filozofických úvah, esejí a poézie – viesť dialóg o svetlých aj temných aspektoch nemiencie sa ľudskej duše ešte aj s niekoľkými generáciami po nás.

Ako poctu k nedožitým deväťdesiatinám sme na Bratislavskej medzinárodnej škole liberálnych štúdií (BISLA) otvorili pre študentov čítareň Juraja Špitzera. Zdobíť ju budú jeho koláže, knihy a portréty, no najmä dúfame, že študenti si Špitzera pre seba objavia.

Čítareň Juraja Špitzera na Bratislavskej medzinárodnej škole liberálnych štúdií (BISLA)

